

Самовиховання як чинник розвитку особистості молодших школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського

У статті розкриваються можливості використання ідей педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського щодо самовиховання як одного з важливих чинників формування особистості молодших школярів.

Ключові слова: самовиховання, виховання, В.О.Сухомлинський, самопізнання, самовдосконалення, самоконтроль, воля, моральне самовиховання, самоповага.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Одним із пріоритетних завдань виховання сучасного підростаючого покоління є формування особистості з високим рівнем готовності до самовиховання. Якщо дитина усвідомлює потребу у самовихованні ще в молодшому шкільному віці, то вона стає, як правило, постійним супутником впродовж усього її життя.

Ефективність навчально-виховного процесу в початковій школі забезпечується єдністю зовнішніх виховних впливів і самовиховання як складових частин єдиного процесу формування особистості молодшого школяра. Це пояснюється тим, що ніяка зовнішня система дій, покликана забезпечити комплексність у вихованні особистості, не досягне поставленої мети, якщо не знайде у самої особистості підтримки, стимулювання і активізації її свідомості, почуттів, волі, опори і відповідних зусиль, спрямованих на самовиховання. Велику увагу проблемі самовиховання приділяв видатний український педагог В.О.Сухомлинський. Він неодноразово зазначав, що методи виховання повинні сприяти тому, аби людина подивилася на саму себе, прагнула пізнати свій внутрішній світ, щоб усі сили її душі були спрямовані на те, щоб зробити себе кращою, досконалішою. Педагог-гуманіст стверджував, що самовиховання – це міцний фундамент виховання [4].

Аналіз досліджень і публікацій... Теоретичні розробки і методичні поради, присвячені даній проблемі, висвітлювалися у наукових публікаціях, художніх творах, публіцистичних статтях, епістолярній спадщині Я.А.Коменського, Г.С.Сковороди, Л.М.Толстого, К.Д.Ушинського, М.М.Коцюбинського, А.С.Макаренка та ін..

У сучасних науково-педагогічних дослідженнях В.О.Білоусової, Л.Р.Болотіної, Б.І.Латишиної, В.К.Буряка, Л.І.Рувінського, М.Г.Тайчинова, І.Т.Федоренко розглядаються різноманітні аспекти організації самовиховання школярів та ін..

Найбільш широко, повно і вичерпно проблему самовиховання школярів розкрито у науково-педагогічній спадщині відомого українського вченого Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970).

Окремим аспектам педагогічної системи В.О.Сухомлинського присвячені кандидатські дисертації Л.А.Абрамової, М.Г.Базилевич, М.Библюка, А.С.Бика, Л.С.Бондар, Т.Г.Будняк, Е.Гартман, В.А.Лоскутова та ін..

Цінними для розуміння педагогічної системи В.О.Сухомлинського є праці вітчизняних вчених М.Я.Антонця, В.І.Бондаря, Л.С.Бондар, Н.П.Калениченко, В.Г.Кременя, О.Я.Савченко, О.В.Сухомлинської, М.Д.Ярмаченка. У дослідженнях цих та інших авторів розкрито внесок В.О.Сухомлинського в розвиток вітчизняної науки в цілому.

Формулювання цілей статті... Метою статті є здійснення аналізу виховних аспектів педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського з проблеми самовиховання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу... Вивчення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського показало, що найважливішим детермінантом виховання є самовиховання. Самовиховання вчений визначав як вищий етап навчально-виховного процесу, що здійснюється в цілеспрямованій роботі людини над власним розвитком і самовдосконаленням. Справжнім вихованням, на його думку, є те, що спонукає школярів до самовиховання.

Досліджуючи процес самовиховання, педагог виділив найважливіші його складові компоненти: самопізнання, самооцінка, самоконтроль, воля, самоповага. Одним з найнеобхідніших психологічних компонентів процесу самовиховання Василь Олександрович вважав самопізнання. Завдяки пізнанню власного я людини розкриває свої позитивні й негативні якості, співвідносить свої дії і вчинки з реальними обставинами, з діями інших людей і, відповідно до цього, прогнозує самовдосконалення.

Процес самопізнання спонукав вихованців В.О.Сухомлинського до формування адекватної, постійної, критичної самооцінки свого темпераменту і характеру, своїх здібностей і можливостей [4, с.118]. Існує тісний зв'язок між організацією самовиховання й самооцінкою відповідних якостей. Показниками цієї залежності виступають: сила суспільної думки, дієвість критики й

самокритики, сприятливий мікроклімат у колективі, допомога вчителя у виборі прийомів і засобів самовиховання.

У формуванні вміння самооцінки, на думку вченого, вирішальну роль відіграє рівень домагань людини, тобто ставлення до самого себе, до своїх сил. Чим вищим є цей рівень, тим сильніше прагнення особистості до вдосконалення.

Педагоги Павлівської школи піклувалися про те, щоб у колективі вихованців не виникало переконання, що хтось в усьому сильний, або слабкий; прагнули, щоб на заняттях учні творчо застосовували набуті знання, усвідомлюючи, що вони здатні творити і в цьому нічим не обмежені; щоб серед вихованців не було жодного, хто б досягнутий успіх не вважав наслідком наполегливої праці.

В.О.Сухомлинський стверджував, що здатність людини об'єктивно оцінювати хід розвитку власних сил і можливостей є своєрідним психічним підґрунтям для наступного, більш складного етапу самовиховання – самоконтролю. Вчений визначав самоконтроль як здатність особистості перевірити себе, порівнюючи свою свідомість і діяльність із загальноприйнятими критеріями поведінки. Надзвичайно велику увагу у формуванні цього вміння у школярів він надавав порівнянню чи зіставленню себе з іншими людьми, поведінка яких є своєрідним ідеалом. Зміст справжнього виховання, на його думку, полягає в тому, щоб навчити школяра бачити оточуючий світ, самого себе не тільки очима, а й душею.

Великого значення у самовихованні В.О.Сухомлинський надавав умінню людини виявити вольову силу в подоланні труднощів, примусити себе робити те, що є складнішим, іноді нецікавим. Тому педагогічний колектив Павлівської середньої школи працював над основними правилами з виховання волі, яких школярі намагались дотримуватись. Перше правило містило вимогу до боротьби з небезпечним „ворогом” – „не хочеться”. Друге – закликала школярів пробуджувати в собі почуття настороженості, коли їм щось здається нездійсненим, неможливим. Третє правило – вчило зневажати негідне, підле. Четверте – спонукало школярів до владарювання духом, волею над слабкостями свого тіла [1].

Педагог відзначав, що у самовихованні дитячої волі вихователі повинні вміти правильно визначати ступінь вольового напруження для кожного учня у будь-якій його справі. Це не тільки дасть дітям змогу досягти поставленої мети, пережити радість успіху, а й розвивати впевненість, що їх сили й можливості дозволяють долати ще більші труднощі й перепони. Велику допомогу павлівським педагогам у вирішенні цього завдання надавали розроблені спеціальні заняття й вправи з учнями з питань культури волі. Воля починається з уміння здобувати перемоги, навіть маленькі, над собою. В.О.Сухомлинський радив школярам, як навчитися опановувати собою, виховувати самодисципліну: „Тобі не хочеться підніматися о сьомій годині, розгнівайся на себе, заведи будильник на шість, піднімися миттєво, як тільки почуєш дзвінок. Зроби зарядку, умийся, обітри тіло вологим рушником, піди в сад, полий квіти, подивися, як піднімається сонце, придивися, як пробуджується природа, потім сядь за книгу, почитай, потім малюй... Ти переконаєшся, як це радісно змушувати себе, опановувати собою, бути хазяїном своїх потягів. Нехай „не хочеться відступити” ти відчуєш себе хазяїном своєї волі...”, [10].

Не менш важливим і необхідним компонентом самовиховання школярів великий український педагог вважав самоповагу, яка здатна об'єднати волю вихователя з волею вихованця. Аналізуючи власний досвід виховної роботи, вченому вдалося визначити необхідні умови утвердження дитячої самоповаги.

По-перше, кожен вихователь повинен стежити за стилем свого виховного впливу на школярів, щоб у взаєминах між ними панували доброта й спокій. По-друге, педагоги мають серйозно підходити до проблеми оцінювання результатів праці своїх учнів, щоб бажання вдосконалитись не перетворилося для них в гонитву за оцінками. Вихованці Павлівської середньої школи завжди поважали себе, тому вони самі ставили до себе вимоги, які висувались вихователями. Виховна мета осмислюється й приймається вихованцем у результаті систематичного цілеспрямованого впливу з боку педагогів. У процесі самовиховання школяр виступає як суб'єкт виховного процесу [10].

Самовиховання також перебуває в безпосередній залежності від змісту життя школярів, їхніх інтересів, відносин, характерних для того або іншого віку.

Дослідженнями встановлено, що потреба в самовихованні виникає в дітей уже в молодшому віці й може бути успішно використана в педагогічній роботі. Потреба в самовихованні є вищою формою розвитку особистості. Вона не виникає одночасно у всіх учнів одного віку, особливо якщо особистість не підготовлена до сприйняття пропонованих вимог.

Василь Олександрович підкреслював, що цілеспрямованість, осмисленість і стійкість самовиховання залежать насамперед від суспільної спрямованості діяльності школяра, ідеалів,

від вольових властивостей особистості, від тої значимості, що школяр надає колективу однолітків [4].

Стосовно самовиховання школярів колектив виконує дві основні функції: створює загальні передумови й умови для самостійного й стійкого процесу самовиховання й організує цей процес. Перша функція виражається в тім, що колектив формує в учнів позитивне відношення до соціально значимих видів діяльності, розвиває прагнення й бажання брати активну участь у колективній діяльності, стимулює самостійність, громадський обов'язок, ініціативність тощо. Друга функція виражається в безпосередній організації самовиховання: у формуванні самосвідомості учнів, у стимулюванні позитивної мотивації для роботи над собою, у наданні допомоги при плануванні й оцінці результатів своїх зусиль [10].

Індивідуальний розвиток учнів під впливом самовиховання позитивно впливає на колектив. Розмаїтість інтересів школярів, широта їхнього кругозору, високий рівень загальної культури створюють умови для виявлення різнобічних похилостей і можливостей членів колективу, що у свою чергу збагачує колективні відносини, впливає на розвиток і вдосконалювання колективу в цілому.

Провідним компонентом змісту самовиховання є формування вольових і моральних якостей. Основу морального самовиховання школярів становить елементарна моральна культура. Ознакою цієї культури є особисті моральні переконання, формування яких починалося із вчинків, звичок, насичених глибокими почуттями. А для того, щоб спонукати вихованців до цієї духовної діяльності, педагогам необхідно пробудити в їхніх серцях захоплення красою морального ідеалу.

В.О.Сухомлинський стверджував, що вихованці молодшого шкільного віку є найчутливішою частиною шкільного колективу, сприйнятливою до виховання моральних почуттів з метою їх подальшого вдосконалення. У системі виховної роботи павлівських педагогів найбільш ефективними формами спонукання малюків до морального самовиховання були ігри, бесіди (етичні, громадянські), позакласне читання, уроки бачення краси (природи, музики, пісні), а також творення добра для людей.

Предметом посиленої уваги вченого було питання, як зробити працю сферою самовиховання молодших школярів. Вирішення цього завдання він пов'язував з умінням вихователів керувати емоційним станом дитини. Першим кроком павлівських дітей до трудового самовиховання було їх ознайомлення з світом праці, коли 5-6-річні малюки об'єднувались у групи дослідників. Під час навчання у початкових класах діти брали активну участь у роботі гуртків (технічних, сільськогосподарських). Першими помічниками і прикладом для наслідування в праці для них були вихователі. Відчуття краси трудового процесу, його матеріальних результатів робило працю для молодших школярів сферою самовиховання.

Радість праці – це передусім радість подолання труднощів, горде усвідомлення й переживання того, що ось ми, напружуючи фізичні й духовні сили, вийшли переможцями, піднялись на вершину, до якої довго прагнули” [7, с.496]. Але – „треба духовно підготувати вихованців до праці, яка матиме яскраве громадянське звучання. Треба очистити юне серце від усього випадкового, скороминущого... Треба допомогти кожному знайти себе, виявити себе в улюбленій праці, оволодіти необхідними знаннями й уміннями, стати майстром” [8, с.577-578]. „Праця – це також сфера розкриття особистості, самоутвердження, самопізнання і самовиховання” [7, с.622].

Трудове самовиховання В.О.Сухомлинський розглядав як тривалий процес пошуку людиною самої себе, пошуку тієї сфери власного вираження, в якій розквітають її здібності, таланти, покликання. Для школярів це можливе тільки тоді, коли в їхній праці відбувається злиття розумових сил і майстерності рук, свідома постановка мети й подолання труднощів.

Поряд із трудовою діяльністю великі можливості для самовиховання школярів містить в собі розумова праця, навчання. Тому перед своїми колегами педагог ставив два завдання: по-перше, дати учням певний запас знань; по-друге, навчити постійно, надалі самостійно їх поповнювати, користуючись цінностями зі скарбниці людської культури. Вирішення другого завдання в умовах школи вчений пов'язував з розвантаженням дітей шляхом запровадження режиму праці і відпочинку. Утворений таким чином вільний час вони будуть присвячувати заняттям, які відповідатимуть їх пізнавальним інтересам [9].

У тісному взаємозв'язку з інтелектуальною, моральною і трудовою В.О.Сухомлинський розглядав й фізичну сферу життєдіяльності людини. Вона була необхідною умовою духовного життя та інтелектуального багатства особистості. Тому процес самовиховання у сфері фізичної культури вчений розглядав як, по-перше, турботу людини про своє здоров'я і збереження життя, як найвищої цінності, по-друге, систему роботи, що забезпечує гармонію фізичного розвитку і духовного життя, багатогранної діяльності людини.

Поряд із самовихованням в моральній, трудовій, інтелектуальній сферах, В.О.Сухомлинський велику увагу приділяв й організації фізичного самовдосконалення молодших школярів. В Павлівській середній школі вирішення цього завдання було побудовано на тісній взаємодії й взаєморозумінні з колективом батьків. Першою і найважливішою формою фізичного самовдосконалення для учнів молодших класів було прагнення свідомо дотримуватись режиму праці й відпочинку. Крім того, велику користь для зміцнення організму школярів приносило вміння вихователів організовувати дозвілля дітей з використанням особливостей природи і тих явищ, що пов'язані із змінами пір року (зимові прогулянки в ліс, праця взимку, самодіяльний оздоровчий табір „Сад здоров'я”, ланка „сміливих і безстрашних”).

Здійснюючи педагогічне керівництво процесом самовиховання, В.О. Сухомлинський завжди брав до уваги вікові особливості учнів. Виходячи з того, що на той час було ще недостатньо досліджене духовне життя складових частин різновікового колективу, вченим було розроблено і успішно апробовано методику педагогічного керівництва самовихованням школярів молодшого, середнього і старшого віку в моральній, трудовій, інтелектуальній і фізичній сферах.

Висновки... Таким чином, педагогічна наука й практика, відповідаючи на запити життя, шукають і знаходять шляхи вдосконалення виховання підростаючого покоління, одним із яких є вивчення педагогічної спадщини видатного українського педагога В.О.Сухомлинського. Успіх виховання залежить від того, наскільки педагогічно доцільно вчитель застосовує той чи інший засіб, метод або прийом впливу на учнів, наскільки цей засіб включений у систему виховання даного класного колективу, наскільки застосовувані засоби й методи відповідають поставленим завданням і цілям виховання, наскільки виховання раціонально поєднується із самовихованням учнів молодшого шкільного віку.

Самовиховання виникає тоді, коли дитина підготовлена до нього, коли вона починає усвідомлювати себе особистістю, замислюватися над своїм майбутнім, проявляти відому самостійність у практичному житті. Найбільш сприятливі умови для самовиховання створюються в колективі, коли дитина навчається коректувати свою поведінку з його вимогами. Самовиховання може здійснюватися дитиною в різних сферах його розвитку – морального, фізичного, емоційно-вольового, естетичного й інтелектуального. Зміст і спрямованість самовиховання залежать від ряду обставин: від особливостей життєвого складу, від ідеалів школяра, від усвідомлення тих об'єктивних і суб'єктивних труднощів, з якими він зіштовхується.

В.О.Сухомлинський доводив, що процес виховання дитини можна вважати ефективним тоді, коли в неї з'явиться потреба в самовихованні – у свідомій, планомірній роботі людини над собою. Ця робота спрямована на формування таких властивостей особистості, які відповідають вимогам суспільства й особистій програмі розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості : навч.-метод. посіб. / О. Л. Главацька. – Тернопіль : Кондор, 2008. – 206 с.
2. Левківський М. В. Історія педагогіки : підруч. / М. В. Левківський. – [2-е вид., доп.]. – К. : ЦНЛ, 2003. – 360 с.
3. Педагогіка: Хрестоматія / [уклад. : Кузьминський А. І., Омелянко В. Л.] – К. : Знання-Прес, 2003. – 700 с.
4. Сухомлинський В. О. Виховання і самовиховання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – 639 с.
5. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
6. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
7. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3. – 670 с.
9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 2. – 665 с.
10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 2. – 665 с.

Анотація

С.А.Кутова

Самовоспитание как фактор формирования личности младших школьников в педагогических исследованиях В.А.Сухомлинского

В статье раскрываются возможности использования идей педагогических исследований В.О.Сухомлинского относительно самовоспитания как одного из важных факторов формирования личности младших школьников.

Ключевые слова: самовоспитание, воспитание, В.О.Сухомлинский, самопознание, самоусовершенствование, самоконтроль, воля, моральное самовоспитание, самоуважение.

Summary

S.O.Kutova

Self-Education as the Factor of the Personality Development of the Young Pupils in the V.O.Sukhomlyns'kyi Pedagogical Heritage

The article shows us the possibilities of using the ideas of the V.O.Sukhomlyns'kyi pedagogical heritage in the self-education as one of the important factors in the young pupil's personality formation.

Key words: self-education, education, V.O.Sukhomlyns'kyi, self-knowledge, self-improvement, self-checking, will, moral self-education, self-esteem

Дата надходження статті:

„16” серпня 2011 р.

УДК 37.013:929–051 В.Сухомлинський (477)(045)

Н.В.ЛИСЕНКО,

*доктор педагогічних наук, професор
(м.Івано-Франківськ)*

О.Б.БУДНИК,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
(м.Івано-Франківськ)*

Педагогічна спадщина Василя Сухомлинського: етнокультурний дискурс

У статті на основі аналізу педагогічних творів видатного педагога В. Сухомлинського відображено народознавчий аспект його діяльності, виокремлено прогресивні ідеї навчання й виховання дітей у сучасній початковій школі.

Ключові слова: педагогічна спадщина В.Сухомлинського, професійна діяльність, етнокультурна освіта, народна педагогіка.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Нещодавно ми відзначали 90 років від Дня народження видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського, котрий залишається в нашій пам'яті настільки неординарною людиною, що цілком може бути предметом наукового вивчення як особистість, громадянин, громадський діяч, учитель, керівник школи, організатор освіти, публіцист та в багатьох інших аспектах.

Однак науково-педагогічних працівників Василь Олександрович цікавить передовсім як педагог-новатор, невтомний дослідник педагогіки, теоретик і практик. Особливого вивчення заслуговує його багатоаспектна педагогічна спадщина, яка представлена у підготовлених і видрукованих 48 книгах, 600 наукових статтях, близько 2-х тисячах художніх творах для дітей, а також численних лекціях, доповідях, повідомленнях на різномісних педагогічних форумах. Популярними з-поміж освітян стали такі твори видатного педагога, як: „Серце віддаю дітям”, „Народження громадянина”, „Духовний світ школяра”, „Шлях до серця дитини”, „Щоб у серці жила Батьківщина”, „Моральні заповіді дитинства і юності”, „Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, „Розмова з молодим директором школи”, „Сто порад учителів” та багато інших.

Про величезну популярність В.Сухомлинського свідчить те, що лише в колишньому Радянському Союзі загальний наклад його книг перевершив три мільйони. Десятки мільйонів примірників становив загальний наклад періодичних видань, які друкували твори Василя Олександровича. Не випадково його наукові й публіцистичні праці знають не тільки освітяни України, але й близького й далекого зарубіжжя. Його книги видруковані сьогодні в багатьох країнах світу (Росії, Німеччині, Японії, США, Канаді, Китаї та інших). Творче використання педагогічного доробку В.Сухомлинського в сучасних умовах слугуватиме базою для вирішення низки навчально-виховних завдань розбудови української школи. Використання етновиховного досвіду, народної моралі, звичаїв і традицій, прагнення до добра й краси зробило сьогодні педагогічну скарбницю великого учителя ХХ сторіччя особливо актуальною.

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає в тому, щоб на основі вивчення й аналізу педагогічної спадщини видатного українського педагога В. Сухомлинського виокремити прогресивні ідеї виховання дітей у сучасній початковій школі, зокрема народознавчий аспект практичної діяльності дослідника.